

Coperta de I. OPRIȘAN

Supracoperta I: Mihai II Suțu ultimul domn fanariot al Moldovei.

Supracoperta IV: Nicolae Mavrocordat. Portret.

Coperta I: Mihai Racoviță.

Coperta IV: Nicolae Mavrogheni cu întreaga sa curte.

Editura SAECULUM I.O.

ISBN: 978-973-642-441-0

© Toate drepturile sunt rezervate Editurii SAECULUM I.O.

A. D. Xenopol

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ

„Nu sunt vremile sub cârma omului,
ci bietul om sub vremi“

Vol. V

Istoria modernă (partea a II-a)
EPOCA FANARIOȚILOR

Ediție îngrijită și prefață de I. Opreșan

Editura SAECULUM I.O.
București – 2020

...și iubire, să-și îndreacă călăreții spre războiul din țară și să se arde în focul războiului. În ziua aceea, când se va aprinde focul războiului, să se arde și sufletul meu. Am mai lăsat în satul Rece o ladă cu pânzării și alte lucruri, pe care am îngrijit a o transporta la protopopul Eustatie la Brașov. Așadar, pentru a să plăti datorile mele ardă că fui meu Constantin să soliciteze la Măneasa să plătească pensiunile mele și așa să se poată răscumpăra amaneturile. Și el să fie îndatorit a da de sufletul meu pomana precum am poruncit. Afară de aceasta mai ordon și dispun ca fui meu Constantin să se îngrijească după moartea mea să plătească...

Al treilea și cel de pe urmă, am primit împrumut de la o mea amă, care mă îndrumă să fac o călătorie în țara noastră, să văd cum stă țara noastră și să văd cum stă sufletul meu. Am mai lăsat în satul Rece o ladă cu pânzării și alte lucruri, pe care am îngrijit a o transporta la protopopul Eustatie la Brașov. Așadar, pentru a să plăti datorile mele ardă că fui meu Constantin să soliciteze la Măneasa să plătească pensiunile mele și așa să se poată răscumpăra amaneturile. Și el să fie îndatorit a da de sufletul meu pomana precum am poruncit. Afară de aceasta mai ordon și dispun ca fui meu Constantin să se îngrijească după moartea mea să plătească...

În satul nostru Rece lucrurile ce mai sunt după cum este cunoscut și sunt incredibilitate inspectorului, după cum știți voi în posesiune, așa vor putea găsi și dobândi ocele puține lucruri.

Mai rămâne un ceasornic de aur cu un lanț tot de aur în Mena. Am mai lăsat în satul Rece o ladă cu pânzării și alte lucruri, pe care am îngrijit a o transporta la protopopul Eustatie la Brașov. Așadar, pentru a să plăti datorile mele ardă că fui meu Constantin să soliciteze la Măneasa să plătească pensiunile mele și așa să se poată răscumpăra amaneturile. Și el să fie îndatorit a da de sufletul meu pomana precum am poruncit. Afară de aceasta mai ordon și dispun ca fui meu Constantin să se îngrijească după moartea mea să plătească...

4. Războiul împotriva turcilor în anul 1792..... 259

1. Istoria Munteniei și a țării din jur..... 272

2. Istoria Munteniei și a țării din jur..... 293

CUPRINS

Abisul căderii românești sub fanarioți (I. Opreșan) 5

Introducere 15

CAPUL I (V) Mavrocordații 1711-1749

I. Neculai Mavrocordat (1711-1730)

1. A doua domnie a lui Neculai Mavrocordat în Moldova... 19

2. Ștefan Cantacuzino în Muntenia..... 32

3. Neculai Mavrocordat în Muntenia..... 38

4. Mihai Racoviță în Moldova 54

2. Legiuirile lui Iona Caragea și Ștefan Cantacuzino..... 98

3. Ultimii domni fanarioți..... 109

II. Constantin Mavrocordat (1730-1749)

1. Istoria țărilor române de la 1730-1735 63

2. Țările române de la 1735-1741 și războiul din 1738-1739 75

3. Oltenia sub germani 88

4. Reformele lui Constantin Mavrocordat 101

CAPUL II (VI)

**Istoria Țărilor Române de la mazierea lui Constantin
Mavrocordat până la Pacea de la Kuciuk-Kainargi
1740-1774**

<i>I. Istoria Țărilor Române de la 1749-1769.....</i>	<i>119</i>
1. Istoria Munteniei de la Gr[igore] Ghica la ocupația rusească	119
2. Istoria Moldovei de la Constantin Racoviță până la ocupația rusească	129
<i>II. Războiul terminat prin pacea de la Kuciuk-Kainargi .....</i>	<i>1769-1774..... 151</i>
1. Atingerea mai de aproape a românilor cu rușii	151
2. Organizarea cerută de boieri	163
3. Pacea de la Kuciuk Kainargi.....	170
<i>III. Răpirea Bucovinei.....</i>	<i>181</i>
1. Politica generală.....	181
2. Politica specială	191
3. Soarta lui Grigore Ghica.....	205

CAPUL III (VII)

**Istoria Țărilor Române de la Pacea de Kuciuk-Kainargi
până la aceea de [la] București 1774-1812**

<i>I. De la pacea de [La Kuciuk-]Kainargi până la aceea de [la] Iași (1774-1792) .....</i>	<i>215</i>
1. Alexandru Ipsilanti în Muntenia și domniile paralele din Moldova 1774-1782	215
2. Istoria țărilor române de la 1782-1786	234
3. Neculai Mavrogheni în Muntenia, 1786-1788, și Alexandru Ipsilanti în Moldova, 1786-1789	247

4. Războiul terminat prin pacea de la Iași, 1792.....	259
<i>II. Țările Române de la Pacea de [la] Iași până la Războiul din 1806 (1792-1806)</i>	
1. Istoria Munteniei și a Moldovei de la 1792-1799.....	275
2. Istoria Munteniei și a Moldovei de la 1799-1802.....	293
3. Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi 1802-1806	313
<i>III. Războiul din 1806-1812. Pacea de la București, 1812.....</i>	<i>333</i>
1. Războiul din 1806.....	333
2. Suferințele românilor și pierderea Basarabiei.....	352

CAPUL IV

**Istoria Țărilor Române de la Pacea de [la] București până la
răsturnarea fanarioților
1812-1821**

<i>I. Istoria Țărilor Române de la 1812-1821.....</i>	<i>367</i>
1. Domniile lui Ioan Caragea și Scarlat Calimah.....	367
2. Legiuirile lui Ioan Caragea și Scarlat Calimah.....	380
3. Ultimii domni fanarioți	390
<i>II. Răsturnarea domniilor fanariote.....</i>	<i>395</i>
1. Eteria grecească	395
2. Țările române față cu revoluția grecească	407
3. Restabilirea domniilor pământene	436

CAPUL V (IX)

Rezultatele epocii fanariote

I. Starea politică, economică, financiară și socială a românilor din Principate 457

1. Starea politică 457

3. Starea economică 480

3. Starea financiară 503

4. Societatea și moravurile 521

II. Învățământul grecesc în epoca fanariotă 543

1. Istoricul școlilor 543

2. Învățământul grecesc 557

3. Rezultatele culturii grecești 577

CAPUL VI (X)

Cultura românească în veacul al XVIII-lea

I. Mișcarea culturală în Transilvania 603

1. Unirea Bisericii Române din Transilvania cu cea Catolică 603

2. Revoluția lui Horia 617

3. Cultura românească în Ardeal 629

II. Cultura românească în Țările Române 641

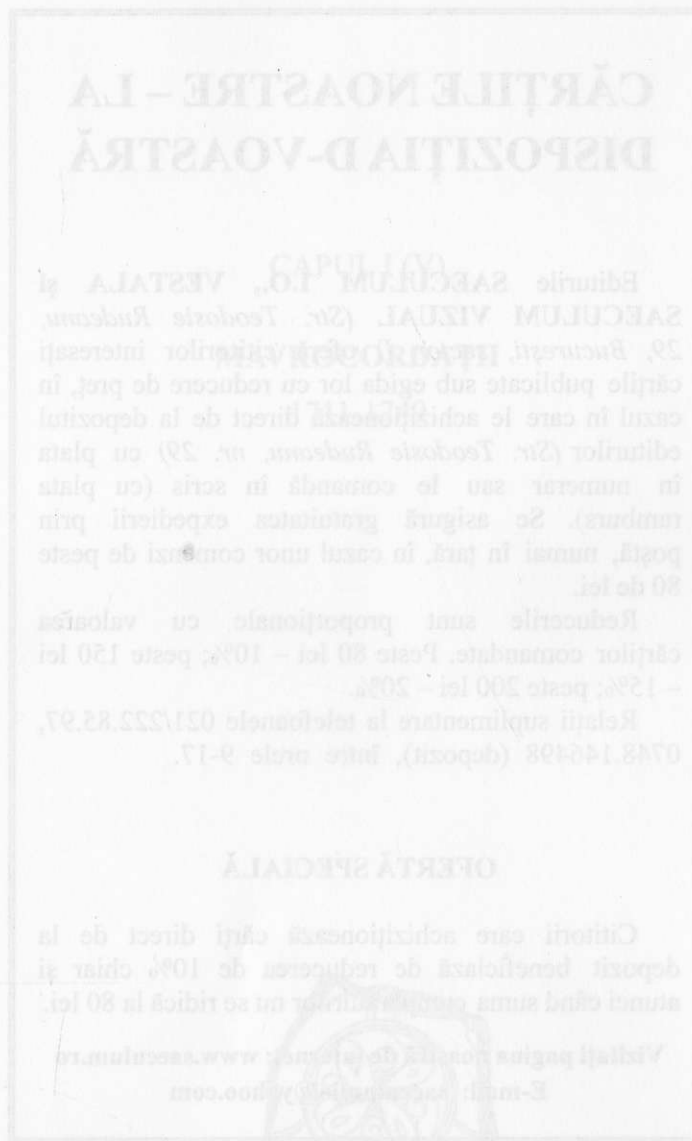
1. În Muntenia 641

2. În Moldova 655

ANEXĂ

Translatio Testamenti pie defunctae principissae Pagonae Cantacuzenae 677

Traducerea Testamentului binecredincioasei defuncte, [a] principesei Păuna Cantacuzino 679

... de nedreaptă este altă descurajare
ce se face între epoca noastră și vremurile mai vechi. Se pretinde
mereu că de la introducerea domniilor grecești începe acel jaf
fenomenal al țării române, care nu-și găsește uzurtoarele rădăcini
în analele lumii. Expunerea de până acum a putut să convingă pe
câțiva că strădelegile sunt mult mai vechi în țările române, și s-au
întâlnit epoci de intrigi și răsturnări ale domniilor pământenii care
nu vor fi întrecute nici de vârtejul fanariot, precum și dovă de
un caracter atât de jefuit, încât este puțină de a fi lăsați
în urmă de acele fanariote, pentru motivul cel foarte simplu că ele
nu pot fi întrecute de nimănui. Se vorbește însă printr-un fanariot
individualități însemnate și încercări de reforme, pe care nu le
înfățișează domniile napoleoniene I-III.

Insemnează aceasta că epoca fanariotilor a fost o eră de ferice
cîre a țării române, după băntuiețile de mai înainte? Căsuși de
puțin. Cu toate cele câteva excepții onorabile, veșnic întreg este
continuarea stării de mai înainte, datorită mai mult sistemului
decît persoanelor, exploatarea poporului în folosul interesului
privat al exploataților.

Dacă, însă, în privirea ocărâmirii, perioada fanariotă nu se
deosebește în mai rău de vremurile anterioare, de unde vine hula cea
negră de care ea este înconjurată în amintirea poporului român?
Mai înfrînt ea este cea mai nouă, și de dănsa își amintește poporul
mai curînd, apoi ea mai conține un pericol necunoscut în vremurile
mai vechi. Cultura grecească nu era, cum fusese oare și apoi,
o simplă *suprapunere*, ci era o *înduhvire* a celei românești, care
se manifestase cu putere pe timpul lui Matei Basarab și Vasile
Lupu, și care se măcina vie și puternică în tot decursul veacului
al XVIII-lea. Cu cât se trecea mai înainte în țara noastră, cu atît mai
dureros se simțea dorința de a deveni mai dorită devenea
dezvoltarea proprie, și de a deveni mai dorită devenea

Totdeauna ideile și dovezile în paginile ce
urmează. Trebuie, însă, să se înțeleagă că la început, spre a nu fi
prea loviți de deosebirea dintre ei, va găsi între expunerile
de mai la vale și ideile prezentate.

I

NECULAI MAVROCORDAT 1711-1730

1. A doua domnie a lui Neculai Mavrocordat în Moldova

Neculai Mavrocordat a doua oară în Moldova, 1711-1716

Mazilirea lui Mavrocordat¹ din întâia lui domnie în Moldova
nu provenise din neîncrederea Porții în el, și înlocuirea lui cu
Dimitrie Cantemir se făcuse numai fiindcă turcii credeau că
acesta va putea, mai curînd decît domnul grec, pune mîna pe
Brâncoveanu. Marea încredere de care Mavrocordat se bucura
la Poartă reiese tocmai din împrejurarea că el este rînduit domn
în Moldova, în niște momente atît de critice ca acele aduse prin
războiul cu rușii și trădarea lui Cantemir.

Turcii chiar statură cîtva timp la gînduri, dacă nu ar face mai
bine să prefacă cel puțin Moldova în pašalâc²; dar ei se lepădară
în curînd de acest plan, ce le-ar fi putut deveni periculos în cazul
unei răscoale a moldovenilor, în care s-ar fi putut amesteca rușii,

1. Asupra originii familiei Mavrocordat, vezi vol. IV, p. 483. Neculai
Mavrocordat intră în Iași în ziua de 8 noiembrie 1711. Acsinte Uricariul
în *Letopisețe*, II, p. 144. Comp[ară] des Alleurs c[ătre] Ludovic al
XIV-lea, 10 octombrie 1711, *Documente*, Col[ecția] Hurm[uzaki],
Suplement, I, p. 404.

2. Acsinte Uricariul, *Letopisețe*, III, p. 139.

de care turcii învățase a se teme atât de mult, cu toată izbânda lor de pe malurile Prutului.

Către aceste considerații politice, turcii nu uitau nici cele financiare; anume în cazul când țările române ar fi fost încorporate ca provincii turcești, Poarta „ar fi pierdut o bună parte din veniturile pe care le scotea din ele; căci sultanii, deși despoți, nu au puterea de a ridica noi impozite în statele lor, nici chiar de a înălța pe acele existente, și acei care au îndrăznit a cerca vreo înnoire în această privință, totdeauna și-au pus în cumpănă coroana lor. În țările române, care le aparțin numai cu titlul de suzeran[i], ei pot urca dările după plac și comite fără nicio teamă cele mai mari nedreptăți“¹.

Turcii, spre a câștiga și mai mult pe Mavrocordat, îl tratează cu cele mai deosebite onoruri, primindu-l vizirul de mai multe ori în audiențe tainice, lucru cu totul neobișnuit la domnii mazili; este numit prieten în scrisorile marilor dregători ai sultanilor către el, și este chiar scutit de toate cheltuielile căpătării domniei, sultanul iertându-i până și cele 50 de pungi de bani, cu care se hotărâse să vândă – de astă dată, mai ieftin – scaunul Moldovei.

Marea vază și încredere de care Neculai Mavrocordat se bucura la Poartă fu spre norocul Moldovei. Țara se afla într-adevăr în[tr-]o poziție din cele mai grele, după nefericita întreprindere a lui Cantemir, față, pe de o parte, cu răzbumarea păgânilor, pe de alta, cu cererile de despăgubire ale turcilor neguțatori sau balgii, pentru daunele și morțile suferite în timpul răzmeriței; nu mai puțin expusă la jafurile oștirilor suedeze și polone, fiind tot pe atât de greu a scăpa de ele pe cât și a se plânge în contra lor, aceste oștiri fiind bine văzute de turci, care sub înțețirile neconținute ale lui Carol al XII-lea erau gata pe fiece zi a reinnoi războiul cu rușii. Pe lângă aceste nenorociri aduse de oameni, și urgia lui D-zeu se abătuse pe biata Moldovă, sub forma unor nesfârșiți nouri de lăcuste, care pustiau holdele și înciumau aerul.

1. *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, par M. B(auer), anexate la Carra, *Histoire de la Moldavie*, ediția Neuchâtel, 1781, p. 348.

În asemenea împrejurări se înțelege cât de greu trebuia să cadă lui Mavrocordat ocârmuirea unei țări a căreia limbă nici măcar nu o știa¹.

Mavrocordat era, însă, pe cât o minte ageră și purtată prin trebi, pe atâta și înzăstrat cu cunoștințele trebuitoare, nu numai spre a face din el un bun ocârmuitor, dar chiar spre a-i duce vestea unui om învățat. Pe lângă limba grecească, întărită prin[tr-]o adâncă cunoștință a elinei, el scria și vorbea în perfecție limbile latină, franceză și italiană. Mai avea și deprinderea celor orientale, neapărate unui interpret, precum turceasca, araba și persiana. Dintre științe, Mavrocordat se îndeletnicise mai cu deosebire cu teologia și filosofia. Variile lui cetiri în poezii și filosofii greci și latini, precum în deosebitele scrieri ale învățaților moderni îi deschisese mintea, încât el era pregătit din toate punctele de vedere pentru rolul de om politic și diplomat ce era chemat să îndeplinească².

Mavrocordat, care își înstrăinase prin mândria lui simpatiile moldovenilor în întâia lui domnie, se arată la înălțimea grelei probleme ce-i era dată a dezlega, anume a apăra interesele Moldovei față cu Poarta Otomană, spre a câștiga tocmai prin[tr-]o asemenea purtare încrederea locuitorilor în voința lui de bine, și prin aceasta însuși a-i detrage de la simpatiile rusești, și a-i lipi iarăși de vechea lor suzerană. Astfel îl vedem apărând pe moldoveni pe cât putea contra pretențiilor turcilor balgii, și reducând osândirile pământurilor pentru pagubele cășunate acelor neguțatori, totdeauna la minimul putincios, precum și dându-și silințele cele mai mari spre a dobândi de la turci iertarea boierilor pribegiți în Rusia cu Cantemir și reînțoararea lor în țară. Cât nu luptă el pentru a scăpa

1. Ioan Neculce, în *Letopisețe*, II, p. 326: „și Sculi camarașul din lăuntru ce era tâlmaciu, că Neculai Vodă nu știa limba moldovenească, și era un lucru prea cu năcaz boierilor și țării“.

2. *Commentatio de litterarum studiis Ioannis Nicolai Mavrocordati „principis Walachiae“*, auctor Ioann Theodorus Hoelbius Themarensis, Ienae, 1755, in Emile Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinopole*, Paris, 1886 (tirage de grand luxe à 50 exemplaires numérotés), p. 63.

de la închisoare pe cei trei boieri, Lupu vornicul, Antioh Jora și Mascut postelnicul, reținuți în Varna de Baltagi Mohamed pentru prepuz de părtinire către ruși?!

Turcii neputând preface întreaga Moldovă în pašalâc, schimbă cel puțin ținutul Hotinului în olat turcesc. Un cap de tătari, Ali-Bei, cere și el, pentru același motiv al apărării mai efective împotriva rușilor decât ar face-o hainii de moldoveni, cetatea Soroca cu ținutul înconjurător, ceea ce Poarta îi încuviințează. Stăpânirea prădalnicilor tătari în Moldova ar fi făcut peste puțină viața locuitorilor de dincolo de Prut. Mavrocordat cere cu mari stăruințe revocarea acelei cesiuni, și merge în călduroasa lui apărare a drepturilor Moldovei până a aminti turcilor condițiile păcii de la Carlovitz¹, și chiar capitulațiile încheiate de Moldova cu sultanii, ambele amintiri nu prea plăcute otomanilor².

Tot pe atunci nemții încep operația ce deveni mai târziu atât de fatală Moldovei, a înaintării pajurilor împărătești asupra hotarelor turcești, rășluind o parte din Moldova pe la granița Dornei. Neculai Mavrocordat protestează cu energie contra încălcărilor Austriei, și o silește la sfârșit să se retragă, amenințând-o cu război din partea Turciei³.

Domnul mai eliberează din prinsoare de la turci și de la tătari o sumă de captivi, îmbrăcând din banii lui pe acei ce veneau îndărăt cu totul goi, și scutind de dări pe acei însurați dintre ei.

Toate aceste apărări ale intereselor moldovenești din partea lui Neculai Mavrocordat fac chiar pe Neculce, cronicarul cel mai pornit contra domniilor străine, să zică: „Norocul țării a fost atunci că s-au tâmplat de au venit Neculai Vodă; iar de ar hi venit alt domn mai prost, ar hi fost prea rău de moldoveni”⁴.

Mavrocordat, însă, ia măsuri și pentru ușurarea dărilor, care apăseau prea greu asupra locuitorilor, ceea ce îi era prin puțină mai

1. Forma grafică nu numai românească a localității Sremski Karlovci din Iugoslavia (*n.ed.*).
2. Acsinte Uricariul, l.c., II, p. 152.
3. *Ibidem*, p. 153.
4. Neculce, în *Letopisețe*, II, p. 377.

ales prin faptul că turcii, speriați de plecarea moldovenilor către ruși și de urmările cumplite ce o asemenea plecare ar putea avea pentru împărăția lor, dacă ar fi urmată și de ceilalți creștini din peninsula Balcanului, încetase măcar pentru acel moment de a privi Moldova numai din punctul de vedere al banului, și deschizând ochii lor cei adormiți asupra pericolului politic, nu mai cereau lui Mavrocordat nici bani, nici daruri, spre a-l menține în scaun.

Domnul grec scutește pe preoți de birul de doi galbeni, la care îi impusese Constantin Cantemir; coboară darea vădrăritului de la patru bani la doi bani de vadră; suprimă pogonăritul viilor, precum și darea mănăstirilor, și reduce iar darea goștinei deasupra boierilor, pe care Mihai Racoviță îi îndatorase a o plăti țărănește¹.

Deși cererile în bani ale turcilor se micșorase, Mavrocordat era cu toate aceste expus la cheltuieli destul de însemnate, mai ales cu aprovizionarea cetăților mărginașe dinspre Rusia, Hotinul, Soroca și Tighina în prevederea unui nou război. De aceea reducerile făcute de el în dări aduseră la sfârșitul anului întâi al domniei lui un neajuns în acoperirea cheltuielilor prin venituri. În loc, însă, ca Mavrocordat să facă ca alți domni, să scoată o nouă dare pentru întâmpinarea nevoii, el împlini lipsa din banii lui, și apoi adunând divanul îi arată sămile vistieriei și puse pe boieri a-i da o adeverință despre suma ce țara îi rămăsese datoare². Iată fără îndoială cel întâi domn, pe care domnia îl costa bani în loc de a-i produce!

Cum să se explice această purtare a lui Mavrocordat, atât de binevoitoare către țara în care domnea?

Nu credem ca ea să fi fost datorată inspirațiilor turcești, căci până acolo tot nu mergeau măsurile de prevedere ale Porții Otomane. Mavrocordat vroia, însă, să șteargă urmele sistemului pus de el în lucrare în întâia lui domnie, de a-și întemeia puterea

1. Acsinte Uricariul, *Letopisețe*, II, p. 182, 184, 188. Hrisovul pentru suprimarea pogonăritului din 20 decembrie 1714 în *Uricarul* d-lui T. Codrescu, I, p. 42-45. Actul pentru reducerea goștinei din 1712, *ibidem*, V, p. 248.
2. Acsinte Uricariul, p. 154. Așa face și la sfârșitul anului al doilea, ce se încheie, de asemenea, cu un deficit, *ibidem*, p. 180.

bazându-se pe poporul de jos. Urmărilor aceluia sistem le văzuse el la mazălirea lui în 1711, când o răsccoală fusese aproape de a izbucni în contra lui. De aceea acuma, în a doua lui domnie, el părăsește ideea de a înfrâna pe boieri prin mulțime și se silește a-i câștiga prin apărarea intereselor lor. Pe lângă că pune piept pentru ei la turci, îi scapă din închisoare, îi readuce în siguranță la căminurile lor, și dările ce el reduce erau tot de acele ce apăsau asupra clasei boierești. Nu mai puțin trebuiau să fie măguliți boierii prin sama pe care domnul o supuse divanului, despre purtarea socotelilor țării, faptă tot atât de extraordinară – îndrumarea unui sistem constituțional – ca și caracterul lui Mavrocordat, care, prin[tr-]o excepție aproape neîntâlnită în veacul de corupție în care trăia, era nelacom de avuție¹.

Oricât ar fi căutat Neculai Vodă a se face iubit de poporul român, el simțea că pentru a-și întări domnia, trebuia să deie puteri cât mai mari elementului grecesc, deoarece suflarea românească tot amenința încă a se putea preface în vijelie periculoasă la adresa grecilor. De aceea îl aflăm favor[iz]ând în toate modurile elementul grecesc, mai ales pe calea religioasă, aceea mai ușor de sprijinit fără a lovi în simțămintele poporului. Astfel el ajută prin toate modurile mănăstirile grecești din Răsărit, primește vizita mai multor patriarhi, care veneau să inspecteze mănăstirile închinatelor lor din Moldova, între altele pe aceea a patriarhului Alexandriei, Samoil, care, fiind foarte dator, venise în Moldova după milostenie, „și au strâns peste cât nădăjduia“², dovadă încă o dată despre plecarea de bună voie a poporului român sub înrâurirea grecească, de îndată ce ea se arăta îmbrăcată în mantia religiei. Mavrocordat apoi reorganizează Academia grecească din Iași, aducând în ea dascăli noi, învățați, și sprijinind prin toate modurile cultura grecească³.

1. Că nelăcomia de bani era în caracterul lui Mavrocordat, și nu izvora numai din[tr-]un calcul politic, se vede de pe aceea că ea se arată și în domnia lui cea dintâi în Moldova. Vezi vol. IV, p. 491.
2. Acsinte Uricariul, în *Letopisețe*, II, p. 181.
3. Amănunțimi mai jos în cap. V, *Cultura grecească*.

Cu prilejul vizitei patriarhului Samoil în Moldova, se întâmplă un fapt care pune într-o vie lumină sistemul de ocârmuire a lui Neculai Mavrocordat. Cât timp interesele naționalilor nu veneau în conflict cu acele¹ grecești, ele erau respectate și ocrotite în măsura putinței. De îndată, însă, ce ele intrau în luptă cu interese grecești, erau jertfite fără cruțare, și Neculai Mavrocordat, pe care l-am văzut laudat de cronicarii noștri, pentru modul echitabil cum împărțea dreptatea față cu pretențiile turcilor balgii, pune în cumpănă întreaga greutate a înrâuririi domnești pentru a storce de la divan o hotărâre în favoarea patriarhului Alexandriei, într-un proces pe care îl avea cu o boieroaică moldoveancă, Maria, văduva răposatului vistiernic Ilie Cantacuzino².

Împrejurările acestei daraveri, care aruncă o vie lumină asupra timpului a căruia istorie o expunem, se petrecură în chipul următor.

Neculai Mavrocordat vroia, pe lângă mila adunată de patriarhul Samoil, să-i dăruiască mănăstirea Hangul din poalele Ceahlăului, și dorind să îmbogățască această mănăstire, pune pe egumenul ei se reclame de la vistierniceasa Maria Cantacuzino două sate, Bălțăteștii și Mânjeștii, dăruite mănăstirii încă de ctitorul ei, Miron Barnovski, și pe care sate vistierniceasa le-ar deține fără drept.

La ziua înfățișării se ține un mare divan sub președința domnului, la care ia parte și Kir Samuil, cu toate că era cel mai interesat în cauză. Egumenul Anastasie produce două hrisoave de stăpânire a mănăstirii asupra acelor sate, unul de la Barnovschi, celălalt de la Vasile Lupu. Vistierniceasa întrebă ce are de întâmpinat, răspunde că ea „nu are *drese* (documente); că au avut și s-au risipit, fiind trimise la ginerele ei Ștefan Brâncoveanu“, cel ucis de turci împreună cu tatăl său Constantin în 1714. „Atunci Neculai Vodă au întrebă întâi pe patriarhul, care răspuns-au la această întrebăciune și cu sfânta pravilă și cu alte pilde din sfânta *Scriptură*, cum că un lucru ce se dă și se închină la o mănăstire sau la o biserică, acela nu mai poate să-l înstrăineze nimeni. Asemene au răspuns

1. În text: „de acele“ (*n.ed.*).

2. Comp[ară] un articol al meu: „*Justiția sub fanarioși*“ în *Convorbiri literare*, XX, p. 1058.

și ceilalți arhierii toți, așijderea și toți boierii, și a rămas vistierniceasa Maria de judecată¹, după cât s-ar părea cu tot cuvântul, întrucât neavând la mâna ei nicio dovadă, dreptatea trebuia să se deie în partea aceluia ce avea cartea.

Cu toate acestea, un hrisov posterior, de la Mihai Racoviță în a doua lui domnie din 1718, destăinuiește că lucrurile se petrecuse într-un chip cu totul altul și că versiunea dată de cronicar, care nu poate fi decât parafraza hrisovului eliberat egumenului de Hangu de Neculai Mavrocordat, numai pe dreptate nu se întemeia.

Știm că vechea procedură nu cunoștea principiul lucrului judecat, și orice proces hotărât chiar de domn și de divan, instanță supremă de judecată în țările române, putea fi reînceput, sub un domn posterior. Vistierniceasa Maria, văzând că scaunul țării încăpuse în mâinile unui domn binevoitor pentru dânsa, trage ea la rândul ei pe călugării de la Hangu în judecată, și iată cum se desfășoară lucrurile acum la noua cercetare înaintea divanului.

Tot atât de puțin ca și principiul lucrului judecat, exista pe atunci oprirea pentru judecători, de a aduce în hotărârea pricinelor știința lor privată, sau de a invoca în materie civilă în favoarea părților dovezi din oficiu. Toată judecata avea un caracter patriarhal; bunul simț, care adeseori poate conduce la arbitrar, era singura călăuză în aflarea a ceea ce este drept, mintea fiind încă prea puțin dezvoltată pentru a găsi în niște reguli fixe și nestrămutate un sprijin în contra putinței de a greși.

Invocând, deci, divanul în favoarea vistiernicesei Maria „dresele altor răposați domni bătrâni de la Ștefan Gheorghe și de la Gheorghe Ghica și de la Istrate Dabija și mărturia boierilor celor mari de pe acele vremi” rezultau ca stabilite fără îndoială faptele următoare:

Satele în pricină, Bălțăteștii și Mânjeștii, fusese din moși și strămoși a lui Todirașcu Cantacuzino, tatăl lui Ilieș, bărbatul reposat al vistiernicesei Maria. Barnovschi, după ce zidise mănăstirea Hangului, dorind să-i dăruiască niște sate mai în apropiere, făcuse

1. Acsinte Uricariul în *Letopisește*, II, p. 186.

schimb cu Todirașcu, luând de la el acele sate, pe care le dăruia mănăstirii sale, și dându-i în loc două alte sate, Cărcăcenii de la Hârlău și Miclăușanii de la Dorohoi. Aceste sate venise domnului prin moștenire de la unchiul său Isac Balica hatmanul, apucând Barnovschi în timpul domniei averea Balicăi, punând pricină că n-ar avea alții treabă la moșiile Balicăi hatmanul, căci nu au avut feciori din trupul lui și nici alte rude mai apropiate. Cu toată această afirmare a domnului, el uzurpase o avere străină, deoarece pe timpul lui Vasile Lupu, se sculară „toate rudele Movileștilor și ale lui Isac Balica, și au dezbătut toate moșiile lui Balica și le-au împărțit între ei și între izvoadele lor de împărțală se aflau luate și satele Cărcăcenii și Miclăușanii, din mâna aceluia cu care au fost făcut schimbătura răposatul Barnovschi”¹. Deci încă tatăl bărbatului vistiernicesei Maria pierduse satele luate de el în schimb pentru moșiile sale de la Barnovschi Vodă, la adevărații moștenitori ai lui Balica².

Prin urmare, Miron Barnovschi dăduse în schimb lui Todirașcu Cantacuzino o avere ce nu-i aparținea, nu trecuse asupra celui cu care schimbase proprietatea lucrurilor date în schimb, și după judecata bunului simț, reproducă și *de ratio scripta* a dreptului roman, *schimbul era nul*³. Vistiernicul Ilie, fiul lui Todirașcu, nu pierduse, cu toată dania lui Barnovschi, dreptul său de proprietate asupra satelor sale, Bălțăteștii și Mânjeștii, și de aceea cu drept cuvânt reluase moșiile în stăpânire, după ce fusese expropriat de

1. Hrisov de la M. Racoviță din 1718 iunie în 20, *Uricarul*, V, p. 365.
2. Pe averea lui Balica pune întâi mâna Moise Movilă, dându-se și el drept singurul moștenitor al lui Balica. Vezi un hrisov al lui Moise Movilă, din 1634, ianuarie în 5, în *Arh[iva] ist[orică] [a României]*, I, 1, p. 71. Apoi pe timpul lui Vasile Lupu, Ileana, fiica lui Ioan Movilă, viitoarea soție a lui Miron Costin, venind din Țara Ungurească, respinge pe toți acei ce uzurpase titlurile de mai aproape moștenitori, și ia dânsa toată moștenirea Balicăi, după un izvod „în care s-au aflat și satele Cărcăcenii și Miclăușanii”. Doc[ument] din *Uricarul*, citat în nota precedentă.
3. Lex 1, § 3, de rerum permutatione. Dig. XIX 4: „Ideoque Pedius ait, alienam rem dantem nullam contrahere permutationem”.

acele rămase de la Balica hatmanul, și, dimpotrivă, nedreaptă fusese deposedarea soției și moștenitoarei sale Maria, în favoarea mânăstirii Hangului – adică a patriarhului Alexandriei.

Divanul lui Racoviță, înainte de a se preocupa de alte întrebări, își pune pe aceea ce putea hotărî pricina după dreptate, anume *fost-au acea danie a răposatului Barnovschi Vodă bună și dreaptă au ba?* Și găsește că nu, deoarece schimbul pe care ea se întemeia era fără de ființă. Astfel câștigă vistierniceasa Maria sub Mihai Racoviță procesul pierdut de ea sub Mavrocordat.

Cum se face, însă, de boierii divanului care trebuiau să fi fost aproape aceiași, la un răstimp atât de scurt, tăcuse sub Mavrocordat, ceea ce destăinuiau în domnia lui Racoviță?¹ Aice tocmai devine interesant documentul lui Racoviță, dând pe față mijloacele întrebuintate de Mavrocordat pentru a face ca rostirea divanului să iasă în favoarea nesățioșilor călugări.

„Pristavii bisericii, ținuți oarecum prin rangul și vaza lor, se rușinează a mărturisi adevărul, adică cum fusese ei siliți de domnul grec a ascunde cum știau că e cu dreptul, și atât Gedeon mitropolitul cât și Sava proin (fost) mitropolit și episcopii arată cu toții că n-au mărturisit într-acei chip fără cât au zis că au apucat pe Todirașcu vistiernicul, care ținea acele sate, și nu era boier năpăstuitor, și luându-se acele sate de atâta vreme ținute în mâna d[omniei] sale vistiernicesei, cu nedreptate va fi, dar că nu li s-au ținut în samă acele graiuri“. Dacă, însă, ei arătase așa din gură, cum se face de își pun iscălitura pe documentul lui Mavrocordat care le schimba spusele? Mai sinceri sunt boierii care arată curat că „au tăcut știința lor fiindcă chemându-i pe rând Neculai Vodă, le-au dat a înțelege să nu răspundă împotrivă nicicum la divan; deci, știind acea poruncă, n-au avut gura să grăiască spre dreptate, și cum a zis domnia sa așa au poftorit și domniile lor cu toții“².

1. Deși nu cunoaștem data judecării din timpul lui Mavrocordat (1711-1716), ea a putut fi cel mult anterioară cu 7 ani acelei petrecute sub Racoviță în 1718.

2. *Uricarul*, V, p. 375.

Iată, deci, ce soi de judecăți făcea Neculai Mavrocordat, de îndată ce era vorba de a apăra interesele compatrioților lui. Uita totul, și învățătură, și filosofie, adică iubire de înțelepciune, și știință, și dreptate, și își aducea aminte de un singur lucru, că era grec! Și într-adevăr, ar fi fost prea extraordinar, supraomenesc să nu-și fi adus aminte această însușire, închegată în carnea și în oasele lui.

Întreaga această daravere ne descopere trista stare în care se afla societatea aceluși timp. Dreptul proprietății, temelia societăților, nesigur, schimbând de stăpân după domnul din scaun; iar oamenii! Ni se urcă sângele în obraz înaintea unui atare grad de înjosire. Un patriarh al Bisericii creștine, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, care uneltește împreună cu domnul din scaun despoierea unei văduve și care, deși primise dinainte de la domn făgăduința închinării mânăstirii ce era să câștige pricina, are nerușinarea a figura între judecătorii ce erau să o cerceteze! Mitropoliți, boieri și episcopi care înaintea unui ordin venit de sus rostesc o judecată pe care o știau nedreaptă, și mai mult decât atâta, fețele bisericești nu au măcar curajul a mărturisi păcatul comis, ci ca niște răi făcători de felul cel mai comun, caută să acopere abaterea prin minciună! Toate aceste inimi mici, caractere mișelești care conduc destinele unui biet popor, iată într-adevăr o privescătoare care te-ar face să urăști omenirea, dacă față cu starea cumplită a societății aceluși timp, nu ai găsi mai curând lacrimi pentru a o plânge. Din aceste figuri uricioase ale unui uricios trecut niciuna, însă, nu inspiră un dezgust așa de adânc ca acele ale pristavilor străini ai Bisericii creștine, care cu ipocrita lor umilință, cu cuvântul lui Dumnezeu pe buze, iar în inimi cu poftă lumești, se foloseau de neștiutoarea nație română, pentru a face adeseori pe părinți să-și dezmoștenească copiii spre a mulțumi nemărginita lor lăcomie.

Una din greutățile cele mai mari ce apăsa pe domnia lui Mavrocordat era petrecerea la Bender a lui Carol al XII-lea, regele Suediei. Încă din domnia lui cea dintâi Mavrocordat nu trăise în bune legături cu refugiatul rege, și domnul trebuise să ceară intervenirea ambasadorului francez din Constantinopol, spre a se